Majorsbostället Gryta

Ett militärhistoriskt byggnadsminne sett genom syneprotokollen 1698–1881

GÖRAN ULVÄNG

Landskapet Uppland hyser en rad märkliga byggnader av olika slag. Här återfinns byggnader av alla olika typer; backstugor, torp och bondgårdar, kyrkor och prästgårdar, herrgårdar och bruk m.m. Bebyggelsen speglar de speciella ekonomiska-, sociala- och kulturella förhållandena som är så typiska för Uppland.

En särskild plats intar de många soldattorp och militära boställen som står kvar än idag. Dessa utgjorde en del av det s.k. indelningsverket, Sveriges militära organisation, skapad i slutet av 1600-talet och i funktion ända fram till 1800-talets slut.

Indelningsverket och dess boställen och torp har genom åren behandlats i ett stort antal uppsatser och artiklar. Konstvetare har ägnat sig åt boställenas arkitektur, historiker år indelningsverket som system, och flera museimän, hembygds- och släktforskare har gjort studier av enskilda boställen och torp. Någon mer sammanfattande historik om indelningsverkets organisation och bebyggelse saknas dock ännu.

Syftet med denna artikel är att närmare undersöka ett av Upplands många militära boställen, nämligen majorsbostället Gryta i Gryta socken i sydvästra Uppland. Denna gård är intressant ur flera aspekter, men kanske främst för sin märkliga huvudbyggnad som för 10 år sedan blev förklarat byggnadsminnesmärke. Byggnaden anges i Uppsala Länsstyrelses beslut av den 22/3 1991 som "av mycket stort arkitektur- och militärhistoriskt intresse" då den är den enda bevarade tvåvåningsbyggnaden i sten enligt 1752 års boställsförordning för indelningsverket". Den "uppfördes vid mitten av 1780-talet efter en år 1771 gjord revidering av Carl Hårlemans normalritning över majors- och överstelöjtnantsboställen från 1752," och anses därför även vara "ett värdefullt exempel på slottsarkitekten och överintendenten Hårlemans produktion."[1]

Att huvudbyggnaden skulle bli bygg-

Fig. 1: Gryta majorsboställe. Foto Bengt Fredén 1982, Upplandsmuseet.

nadsminnesförklarad var inte förvånande. Redan på 1930-talet uppmärksammades det märkliga stenhuset[2], och den ägnades stort utrymme i Olle Cederlöfs uppsats om de militära boställenas arkitekturutveckling i Armémuseets årsbok av år 1977. Cederlöf, som själv ägde och bebodde byggnaden, har också i en artikel i denna årsbok år 1991 tecknat en fylligare bild av gårdens historia och bebyggelse. Delar av gårdens bebyggelse har dessutom analyserats och beskrivits i den kulturhistoriska utredning som gjordes inför byggnadsminnesförklaringen.

Denna omfattande dokumentation till trots finns fortfarande flera oklarheter bl.a. rörande byggnadens exakta ålder och ursprungliga utseende, liksom om boställets tidigare byggnation.[3] Avsikten med artikeln är att belysa boställets be-

byggelse och dess förändringar under 1700- och 1800-talen och tonvikten kommer här att ligga på den Hårlemanska manbyggnaden. Som komplement till byggnadshistoriken har jag också kartlagt boställets innehavare och brukare och sammantaget ger dessa studier en något annorlunda bild av Gryta majorsboställe än vad som tidigare presenterats.

Artikeln avslutas med några reflektioner kring boställenas historia i allmänhet.

Det militära indelningsverket

I samband med reduktionen i slutet av 1600-talet, då en stor del av adelns gårdar drogs in till Kronan, byggdes en ny form av central förvaltning upp, det s. k. indelningsverket. Detta innebar bl.a. att Kronans militära och civila tjänstemän skulle vara bosatta på landsbygden på speciella hemman vars avkastning utgjorde en del av löningen. Denna form av avlöningssystem hade en lång tradition i Sverige. Så hade t.ex. kyrkan tillämpat detta sedan medeltiden och inom armén fanns redan på 1500-talet ett avlöningssystem där avkastningen från olika kronohemman utgjorde en del av lönen. Det var dock först under Karl XI:s regeringstid i slutet av 1600-talet som det fick en mer organiserad form. För arméns del kom officerarna att tilldelas boställen medan manskapets försörjning baserades på bönderna som, indelade i rotar, skulle bistå med medel till soldaterna.

Från Kronans sida var det av vikt att gårdarna sköttes väl och redan i den första boställsförordningen av år 1681 fastställdes att innehavarna skulle underhålla byggnader och hävda åker och äng. Förordningarna förnyades sedan med jämna mellanrum, och de blev alltmer detaljerade med åren. Var gång ett boställe bytte innehavare kontrollerades gårdens beskaffenhet. En synenämnd tillsattes med representanter från Kronan, regementet, av – och tillträdaren samt betrodda bönder. Boställets genomgicks sedan noggrant; samtliga byggnader besiktigades liksom trädgårdar, gärdesgårdar, åker, äng och skogsmark. Vid varje tillfälle upprättades ett syneprotokoll som detaljerat beskrev byggnader och marker, och vad som skulle åtgärdas. Hade avträdaren misskött gården fick han böta.[4]

En särskild omsorg ägnades mangårdarnas byggnation. Redan i Karl XI:s förordning av år 1684 fastställdes bestämmelser för bostädernas arkitektur och bemålning i syfte att ge officersboställena ett uniformt utseende. Sålunda erhöll Erik Dahlberg och Nicodemus Tessin d.y. uppdraget att rita den första generationens bostäder[5] och i deras efterföljd verkade en rad framstående arkitekter. Mönsterritningarna av år 1730 hade t.ex. Johan Eberhardt Carlberg som upphovsman och i 1752 års upplaga var det Carl

Hårleman som stod för ritningarna. Traditionen att låta framstående arkitekter utföra mönsterritningar varade fram till 1800-talets början. Därefter kom intresset för att bebo officersboställen att minska drastiskt, detta som en följd av förändringar i den militära organisationen, och därmed behovet av ståndsmässiga bostäder. År 1878 avskaffades boställsförmånen för gott till förmån för kontantlön.[6]

Syneprotokollen är en alldels utmärkt källa för de som är intresserade av boställenas byggnadsbestånd och jordbruk. Eftersom gårdarna synades regelbundet finns ibland upp till 30 protokoll som i bästa fall sträcker sig ända från 1600-talets slut fram till vår tid. För det stor flertalet boställen finns dock bara protokoll från 1700- och 1800-talen. Protokollens kvalité varierar, men de blir vanligtvis bättre och mer detaljerade med tiden. Bostadshusen är genomgående noggrant beskrivna med uppgifter om både längd, bredd och höjd och väggarnas, golvens och takens beskaffenhet. Inte sällan beskrivs också den fasta inredningen, fönstren och färgsättningen. När det gäller ekonomihusen är situationen sämre. I de från sent 1600-tal och tidigt 1700-tal uppräknas oftast endast ekonomihusens funktion och skick, medan de senare har mer precisa beskrivningar med uppgifter om både storlek och material. Samtliga protokoll innehåller också förslag på reparationer och kostnaden för dem.

Med protokollens hjälp finns det möjlighet att följa enskilda gårdar under en mycket lång tid. Som bl.a. Peter Danielsson visat finns det få källor som kan ge en så total och detaljerad bild av gårdars jordbruk och byggnation under lång tid. ”I princip, menar han, skulle det vara möjligt att skriva varje militärt boställes utvecklingshistoria”.[7]

Gryta säteri och majorsboställe fram till 1770-talet

Gryta majorsboställe hade, liksom de flesta andra militära boställen, sitt ursprung i vanliga bondgårdar. Under medeltiden fanns där en by bestående av fyra gårdar, alla tillhörande kyrkan och Kronan.[8] Gårdarna var utarrenderade till bönder vilka erlade ränta i form av dagsverken och varor. I och med Västerås recess i början av 1500-talet kom byn i sin helhet i Kronans ägo och blev sedan liksom så många andra byar och gårdar i Mälardalen donerad till adelsmän. År 1612 kom således hela byn i Rickard Isaksson Rosencrantz ägo som sammanslog gårdarna till ett säteri vilket bebyggdes ståndsmässigt. Gryta säteri stannade i den Rosencrantzka släkten fram till reduktionen på 1680-talet då det drogs in och avdelades till majorsboställe vid livregementet till häst. På gården fanns då en smärre herrgårdsanläggning som nu kom att nyttjas av boställsinnehavarna.[9]

Syneprotokoll liksom en karta från

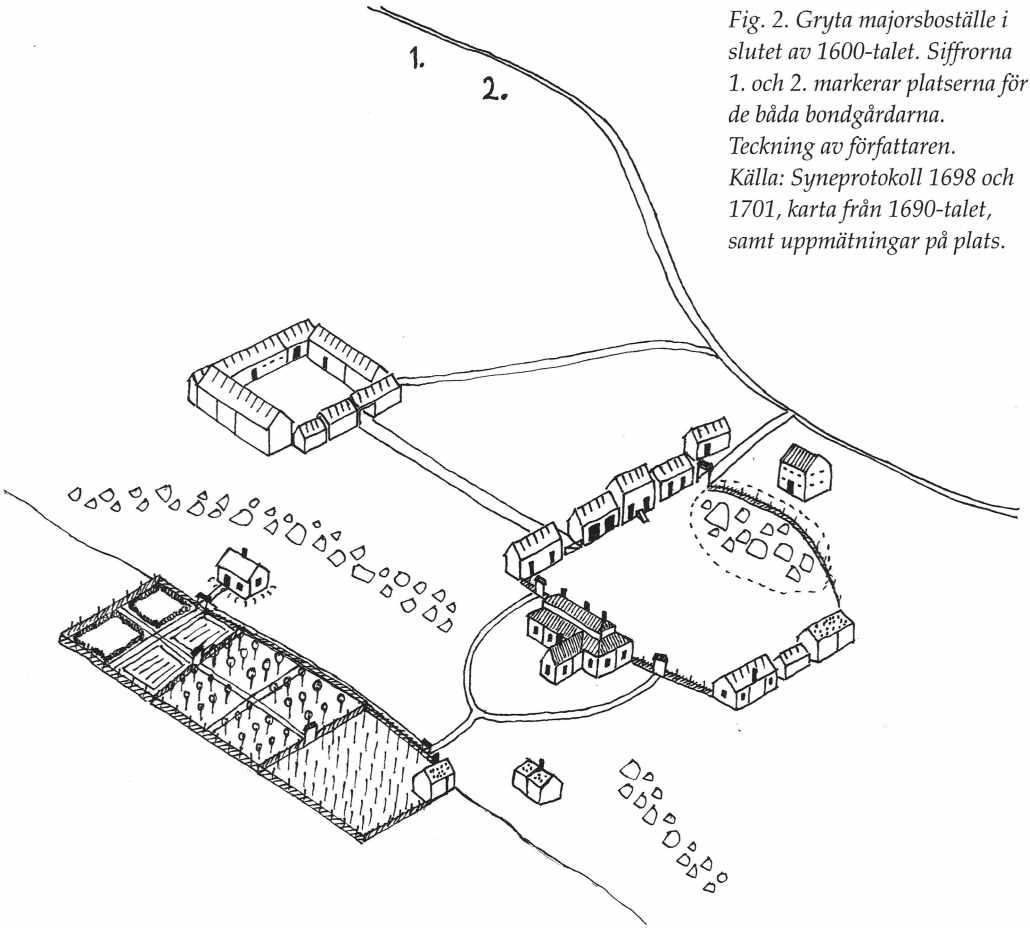

Fig. 2. Gryta majorsboställe i slutet av 1600-talet. Siffrorna 1. och 2. markerar platserna för de båda bondgårdarna. Teckning av författaren. Källa: Syneprotokoll 1698 och 1701, karta från 1690-talet, samt uppmätningar på plats.

1690-talet visar att Rosencrantzarnas säteri hade en tämligen anspråkslös byggnation.[10] Mangårdens läge var detsamma som idag och söder om den låg en köksträdgård och en humlegård. Strax väster om mangården var ladugården belägen och nedanför denna, bredvid köksträdgården, en lustträdgård indelad i fyra kvarter och innehållande fruktträd, vinbärs-, rosen- och berberisbuskar. Rosencrantzarnas manbyggnad, som var belägen på samma plats som den nuvarande, utgjordes av en för mindre herrgårdar vanlig typ. Uppförd i liggande timmer mätte den ca 19 meter i längd och drygt 7 meter i bredd och innehöll en sal

och fyra kamrar i en våning under ett brädtak av den typ som brukar benämnas säteritak. Köket var tillbyggt längs den södra långsidan, mot kökträdgården. Huvudentrén till manbyggnaden låg på den norra sidan, in emot mangården. Den pryddes av en förstukvist smyckad med "vridna" pelare. Kring mangården låg ett vagnslider, ett stall, två bodar med källare under, ytterligare två bodar, och en "byggning" med bagarstuga och drängkammare, alla timrade under halm-, torv-, eller brädtak. Mellan husen löpte ett staket med portar. Bland uthusen, som troligen låg ytterligare en bit norrut, låg en "stoor spannmålsbod" i två våningar och ett foderhus. Badstuga, kölna och trädgårdsstuga med källare fanns också grupperade utanför mangården. Övriga ekonomihus såsom lador, foderhus, lider, fähus, får- och svinhus låg i ladugården, alla timrade under halmtak.

Majorerna var under 1700-talet sällan bosatta på bostället. Under krigsåren i början på 1700-talet synes den ständiga fälttjänstgöringen hindrat officerare från att bosätta sig där. Antalet innehavare växlade också ofta p.g.a. den snabba befordringsgången under krigen – under perioden 1695–1722 bytte bostället innehavare närmare 20 gånger[11] – och frågan är hur många av majorerna som verkligen hann tillträda Gryta. Det hindrade dem dock inte från att sköta sin gård.[12] Synenämnden hade visserligen ofta synpunkter på bristande underhåll, men vanligen rörde det sig om traditionellt underhållsarbete som nybyggnader av fä-, får- och svinhus och byte av ruttnade timmerstockar och halmtak. Ladugården ansågs dock vara tvungen att nybyggas år 1712 för 490 daler kopparmynt och efter vintern år 1709 rapporterades att trädgården "af den ovanligt starka kiölden aldeles sönderfrusit" och skulle nyplanteras. Det största problemet var emellertid huvudbyggnadens dåliga skick. Den hade redan på 1690-talet ansetts sliten och år 1724 utdömdes den. Den låga bostadsstandarden på Gryta kan ha bidragit till officerarnas frånvaro.[13]

Under krigsåren i början på 1700-talet hade majorsbostället tillfälligtvis varit utarrenderat till en befallningsman Sparrman men från och med 1720-talet kom gården i allt större utsträckning att drivas av majorerna själva, dock utan att de själva var bosatta där stadigvarande. På gården fanns vanligtvis några drängar och pigor och tre torpare anställda.[14] Protokoll från 1724 omnämner att det på bostället också fanns " 2:ne bondegårdar med dess nödiga och behållne huus, som Jan Mattsson och Jan Andersson åbohr, hvilka Boställsinnehafvaren sig betjänt af att bruka gården.[15]" Bostället var sedan 1600-talet uppdelat på tre brukningsenheter; dels själva majorsbostället som omfattade 2 mantal, dels två bondgårdar på 1 mantal vardera som var belägna ca

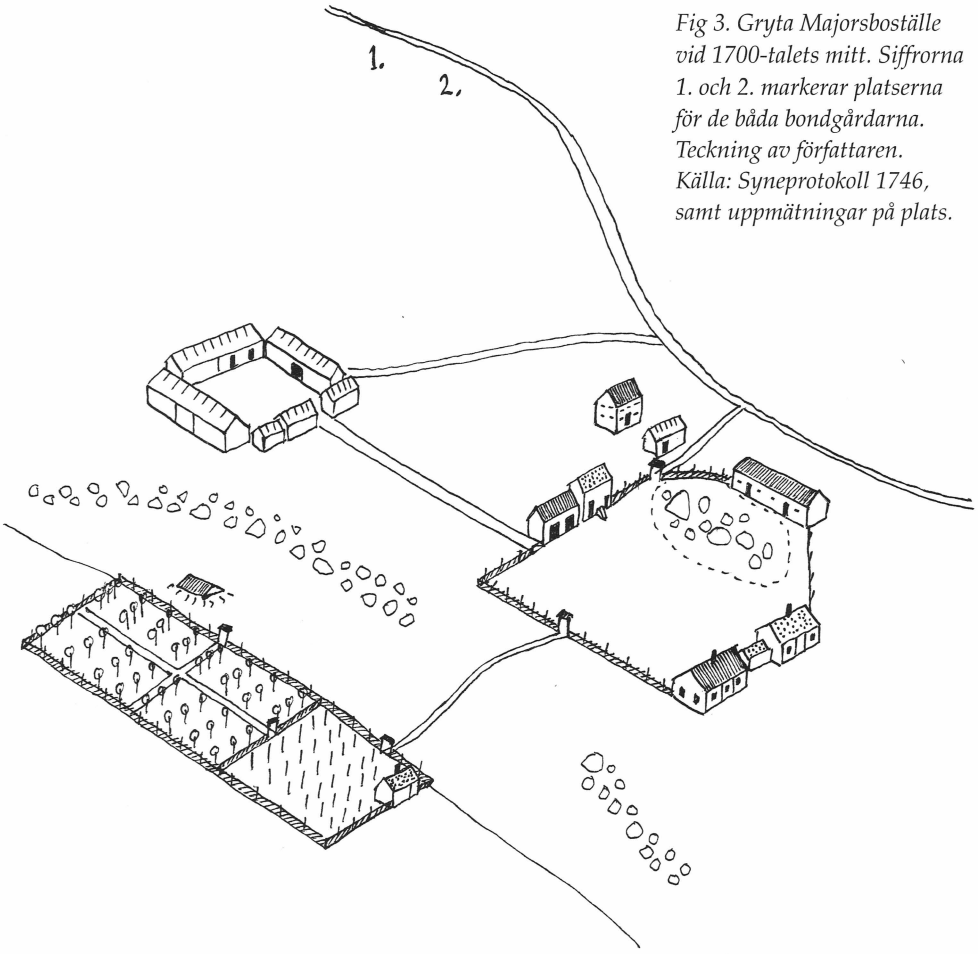

Fig 3. Gryta Majorsboställe vid 1700-talets mitt. Siffrorna 1. och 2. markerar platserna för de båda bondgårdarna. Teckning av författaren. Källa: Syneprotokoll 1746, samt uppmätningar på plats.

250 meter väster om bostället. Av jordebok och mantalslängd framgår också att bönderna periodvis brukade hela bostället, d.v.s. även majorens gård. År 1736 uppges t.ex. att majoren Schönström "låter bruka [bostället] genom Jan Mattsson och Jan Andersson". Arrangemanget med de två bondgårdarna var en permanent lösning, som upphörde först år 1783.[16] Hur driften varit organiserad är inte känt, men troligen rörde det sig om någon form av hälftenbruk, där innehavaren stod för utsäde, medan bönderna stod för arbetet i utbyte mot del av skörden.[17]

Det skall betonas att bondgårdarna inte på något sätt omfattades av boställsförordningen. Bönderna verkar inte heller ha haft några skyldigheter gentemot Kronan, utan kontrakt slöts troligen privat mellan boställsinnehavaren och berörda bönder.

Byggnadsbeståndet genomgick vissa förändringar på 1730- och 40-talen. Major Albrecht Schönström, som innehade bostället i drygt 15 år och själv bodde där tidvis, ägnade gården ett visst intresse. Under hans tid förnyades flera av ekonomihusen och samtliga byggnader i mangården och ladugården rödfärgades. Schönström påbörjade även en ombyggnation av husen i mangården. Åren kring 1730 lät han uppföra en flygelbyggnad på den östra sidan av gården innehållande förstuga, kök, sal och två kamrar under ett sadeltak av brädor. Troligen avsåg han även att uppföra en ny manbyggnad för år 1734 såldes den gamla utdömda manbyggnaden på auktion för 145 Riksdaler. Utgångspunkten för Schönström och synenämnden var sannolikt 1730 års normalritning för överstelöjtnants- och majorsboställen av Johan Eberhardt Carlberg, vilken uppvisar flygelbyggnader av liknande typ som den på Gryta.[18] Olle Cederlöf hävdar att en ny manbyggnad skulle uppförts omkring 1730 och, efter att denna försvunnit, ytterligare en åren kring 1750.[19] De bevarade syneprotokollen ger emellertid en annan bild av bebyggelsen – Gryta saknade ännu på 1770-talet en ståndsmässig majorsbostad.

Gården omgestaltas på 1770- och 1780-talen

Majorsbostället Gryta hade ännu vid 1700-talets mitt ett anspråkslöst utseende. Majorerna Tilas, Meijerhielm, Klingspor, Yxkull, Dohna m.fl. hade alla underhållit gården väl, men den timrade flygelbyggnaden som i praktiken kom att fungera som huvudbyggnad, kunde knappast säga vara en ståndsmässig bostad för en major. Inte någon av dem valde heller att bosätta sig på gården.

Från synenämndens sida började man dock lägga ned ett allt större arbete på att förbättra bostället. Redan 1746 hade man diskuterat möjligheterna att uppföra ett stenhus på Gryta, men då nämnden "ej vore biträdd af någon murmästare, som vid förslags gifvande till omkostnaden av en slik byggnad kunde den tillhandagå, så fann synerätten sig ej i stånd att nu något pertinerat förslag därå svar gifva, utan lärer boställshafvaren sådant af en förfaren murmästare kunna låta uppsätta". Arbetet fortskred och år 1757 hade synenämnden kommit så långt att ett kostnadsförslag var utarbetat – ett stenhus enligt 1752 års boställsförordning som var kostnadsberäknat till 28 960 daler kopparmynt – men ännu år 1782 hade inget hänt.

I stället inriktade sig majorerna och

synenämnden på att förbättra omgivningarna. På 1760-talet kom den av Schönström uppförda flygelbyggnaden att dömas ut, och i dess ställe uppfördes med återanvändande av de äldre snickerierna en ny flygelbyggnad, den ännu bevarade.[20] Den innehöll precis som sin föregångare en sal, två kamrar, förstuga och kök men hade istället för brädor ett tak av torv. Något senare uppfördes även en pendang till denna på mangårdens västra sida.[21] Liksom sin tvilling var den timrad under ett sadeltak av torv och innehöll bagarstuga och brygghus. Under byggnaden fanns också en välvd källare indelad i två rum. Delar av ekonomihusen förnyades också på 1760-talet. Man beslutade även att flytta trädgården som sedan den Rosencranzska tiden varit belägen nedanför ladugården. Nu skulle den i stället läggas "på thet ställe humblegården nu står och humblegården i stället efter trädgården anlägga, så trädgården finge ett mer` `behagelit` `läge midt emot ther CaractersByggningen framledes kommer att byggas." Den nya trädgården indelades liksom den gamla i fyra kvarter och var omgiven av gärdesgård med portar.

Det primära för synenämnden var dock fortfarande att få en ny manbyggnad till stånd. Detta lyckades först i mitten av 1780-talet då kontrakt slöts om uppförandet av ett stenhus med förre majoren "numera landshövdingen högvälborne Johan Fredrik Liljehorn under den 13 januari 1784" och som "den 18 oktober 1785 bifallet dess uppförande". Protokollet av år 1786 meddelar vidare att stenhuset "även är under verket och till det mesta fullgjort" och att det var "till och med takresningen (–) updragit". Fullbordandet ägde dock rum först i början av 1790-talet då murarna under fönstren och fasadlister reparerades (som en följd av "felvända" plåtar och fönsterbleck) och byggnaden försågs med takrännor. Vid samma tillfälle avfärgades fasaderna med kalk och vitriol.[22] Den slutliga avsyningen ägde rum år 1794.[23]

Det nya corps de logiet av år 1794

Den nya manbyggnaden på Gryta kom alltså att uppföras från och med 1785 och stod helt färdig nästan 10 år senare. Till grund för stenhusets gestaltning låg arkitekten Carl Hårlemans mönsterritningar av år 1752. Denne var sin tids mest uppburne arkitekt och var den som introducerade den franska rokokon i Sverige och anpassade den till våra förhållanden. Som Olle Cederlöf har visat följde Hårlemans mönsterritningar för högre officerare i stort den tidens herrgårdsideal.[24] De visar för majors- och överstelöjtnantsboställena ett tvåvåningshus i sten under brutet tak, innehållande kök, personalbostäder och expeditionsutrymmen i bottenvåningen samt en bostadsvåning där ovan. Rummen var inordnade efter en enkel sexdelad plan, med centralt place-

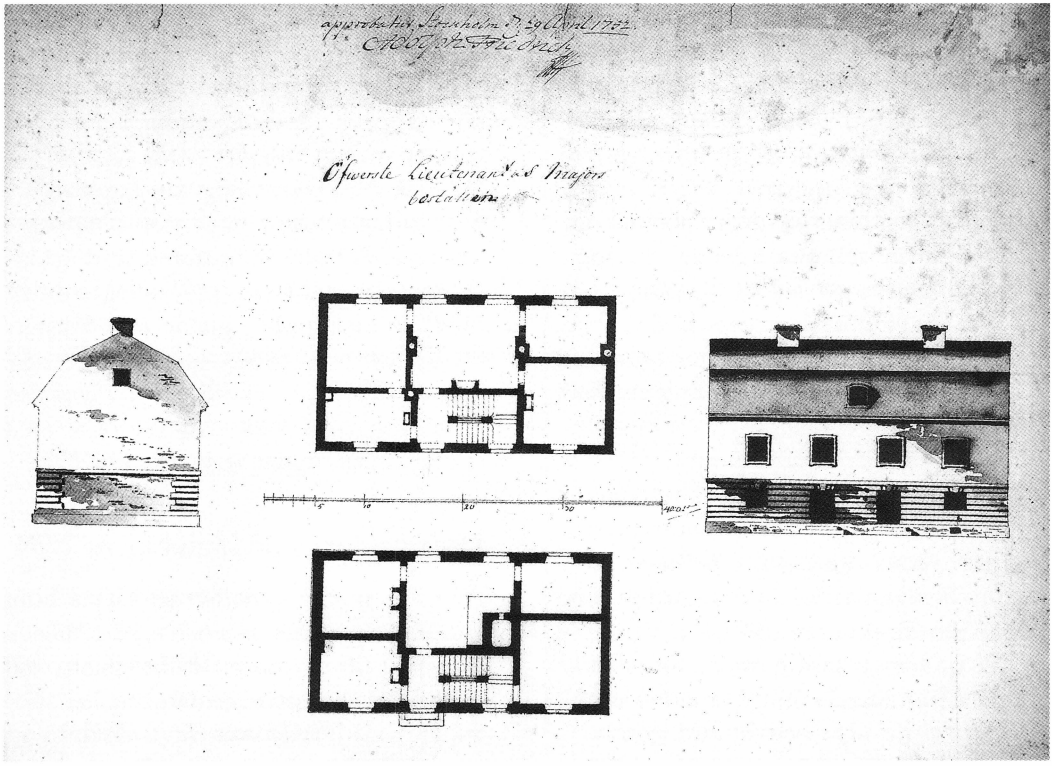

Fig. 4. 1752 års mönsterritningar till Överstelöjtnants- och Majorsboställen av Carl Hårleman. Källa: Krigsarkivet, Tält och Byggnader.

rade salar (i bottenvåningen i stället ett kök) och förstugor omgivna av kamrar. Exteriört åtskildes de två våningarna genom en gördellist och att bottenvåningens fasader var rusticerade.

Att Kronan i och med 1752 års boställsordning övergick till stenhus var inte en tillfällighet. Delar av den ekonomiska debatten vid denna tid genomsyrades av hur träd- och träbristen skulle avhjälpas i landet, och det fördes en livlig propaganda – inte minst från Kronan – där stenhusets alla fördelar framhölls. Med stenhus sparades trä vid uppförandet, och de var brandsäkrare och mer motståndskraftiga mot röta. Från arkitekternas håll hävdades också att husen blev arkitektoniskt behagligare. Den stora

nackdelen med stenhus var den höga kostnaden som var förenad med uppförandet, och detta fick Kronan snart erfara.[25] Redan år 1770 kom därför 1752 års boställsförordning att upphävas, till förmån för en återgång till trähus.

Som Olle Cederlöf påpekat kan det därför synas märkligt att manbyggnaden på Gryta kom att uppföras enligt 1752 års boställsförordning. Och det ter sig även märkligt mot bakgrund av att arkitekten Erik Palmstedt under 1780-talet utarbetade en ny omgång mönsterritningar i en mer nyklassisk stil.[26] År 1783 kom emellertid en bestämmelse utfärdad av Gustaf III som tillät uppförandet av stenhus på boställena, där sådana visade sig vara billigare än trähus.[27] Detta beslut blev troligen avgörande för synenämnden på Gryta som redan året därpå kunde uppvisa ett kontrakt mellan majoren Liljehorn och byggmästaren. Utgångspunkten för synenämnden var då 1757 års kostnadsförslag som var baserat på Hårlemans mönsterritningar.

Det nya stenhuset på Gryta kom dock inte att följa det Hårlemanska förslaget till fullo, utan ritningarna reviderades.[28] Proportionerna förändrades något så att byggnaden gjordes kortare och bredare och istället för fyra fönsteraxlar i fasaderna erhöll byggnaden fem, vilket tidigare endast översteboställena haft.[29] Med fem fönsteraxlar blev det logiskt att ersätta de båda ingångarna med en central port. Vidare kom fasadernas utsmyckning att förenklas. Gördellisten kvarstod men nedre våningen rusticerades inte i sin helhet utan endast kring hörnen och ingången medan partierna däremellan spritputsades. Paradvåningen var liksom på Hårlemans ritning endast slätputsad, men vid uppförandet slopades fönsteromfattningarna. Färgsättningen på byggnaden blev rokokomässig. Fasaderna avfärgades i kalk och vitriol[30] vilket gav en mättad gul kulör, medan grunden synes ha varit färgad rosa.[31] Enligt Cederlöf skall listverk och rusticerade partier varit avfärgat i vitt,[32] men om så har varit fallet har jag inte kunnat avgöra.

Interiört var förändringar mer genomgående. Den litet stela sexdelade planen gjordes vid revideringen mer raffinerad. I övre våningen försköts salen i sidled så att ett större förmak fick plats vid sidan av och genom att minska trapphusets bredd kunde ytterligare en kammare få rum invid sängkammaren. I bottenvåningen slopades den sexdelade planen helt och hållet genom att en korridor lades in vid husets kärnmur. Denna lösning tillkom troligen av praktiska skäl; på detta sätt kunde man nå de yttre rummen i byggnaden utan att passera den centralt belägna salen. Denna hade på Hårlemans ritningar varit tänkt att inrymma kök. På Gryta kom detta istället att förläggas till källareplanet, till vilket det var ingång via en trappa i förstugan och en dörr på östra gaveln. Bredvid köket, och med ingång från västra gaveln,

fanns fyra välvda källarrum. De ersatte källaren under den västra flygeln som rivits för att lämna material till den nya manbyggnaden.

Det skall betonas att den här beskrivna planlösningen är den ursprungliga i byggnaden. I den kulturhistoriska utredningen som gjordes inför byggnadsminnesförklaringen hävdas att bottenvåningens korridor samt köket i källarvåningen med dess trappa upp till förstugan är tillägg från 1800- och 1900-talen.[33] Av syneprotokollen framgår dock att både korridoren, köket och trappan tillkom i samband med uppförandet.

Tyvärr är syneprotokollen tämligen sparsamma med information om den fasta inredningen. Av de få uppgifterna samt av de välbevarade snickerierna framgår dock att den hade en enkel karaktär. Genom pardörrar kom man först in i *förstugan* (1) som liksom övriga rum i bottenvåningen var försedd med brädgolv med låga träsocklar, rappade väggar och gipstak. Den enda fasta inredning som nämns här är "oljefärg på lister omkring väggarna", men vad detta innebär är oklart. Till vänster i förstugan ledde en trappa ned till *köket* (2) som var inredd med spis och bakugn. Här fanns dörr ut genom östra gaveln, och två fönster. Bredvid kökstrappan, och med ingång från förstugan, låg ett *contoir* eller *skrubb* (3) som i väggen ut mot trappan hade ett litet fönster, detta för att få indirekt ljus. Genom skrubben löpte skorstensstocken från köksspisen/bakugnen. I förstugan fanns två dörrar till, en till höger bakom den stora stentrappan upp till bostadsvåningen, och en rakt fram. Den förstnämnda ledde till *skafferiet* eller *handkammaren* (4) med fönster ut mot gården och en grönglaserad kakelugn. Dörren rakt fram ledde till korridoren, i protokollen kallad *lång gång* (5), vars enda ljusinsläpp var ett fönster på östra gaveln. Runt denna gång grupperade sig fyra *kamrar* (6–9), alla med fönster mot gården eller trädgården, och med grönglaserade kakelugnar i hörnen.

Bostadsvåningen var mer påkostad. Här var högre i tak och paradrummen var försedda med bröstpaneler.[34] I övrigt var det enkla brädgolv, rappade väggar och gipsade tak som i de övriga rummen i huset. Via den övre *förstugan* (10) kom man in i *salen* (11) som hade utsikt över trädgården genom två fönster, och porslinskakelugn (d.v.s. en vitglaserad ugn, ofta försedd med målad dekor) på träfötter. På ömse sidor om salen låg en *kammare* (12) och *förmaket* (13) båda med fönster mot trädgården. I kammaren stod en rund kakelugn av porslin medan förmaket hade en mer exklusiv modell, en fyrkantig av porslin på träfötter. *Sängkammaren* (14) var belägen innanför förmaket, och hade ett fönster på östra gaveln. En rund porslinskakelugn på träfötter stod i hörnet. Mellan sängkammaren och förstugan låg ett mindre rum, *garderoben* (15) som saknade kakelugn,

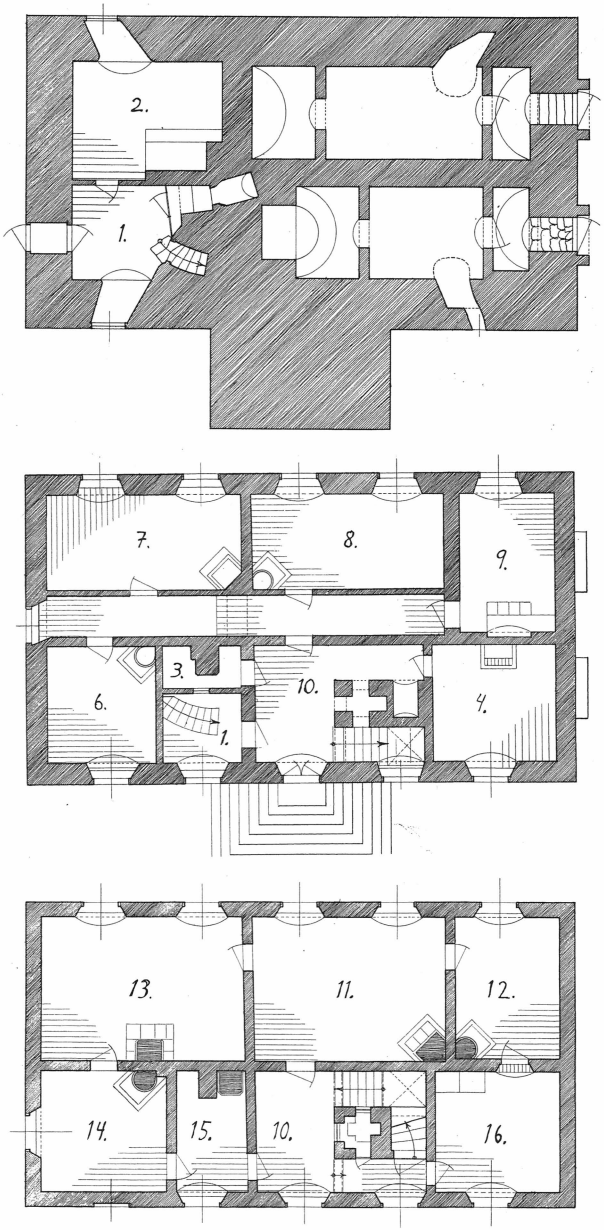

Fig. 5. Huvudbyggnaden på Gryta majorsboställe. Uppmätningsritningar från 1928. Benämningar på de olika rummen var under 1800-talet följande:
1. Trappa
2. Köket
3. Skrubb eller Contoir
4. Handkammare eller Skafferi
5. Lång gång
6.– 9. Kamrar
10. Förstuga
11. Sal
12. Kammare
13. Rum eller Förmak
14. Rum eller Sängkammare
15. Kammare eller Garderob
16. Kammare
Källa: Nordiska museet, Herrgårdsundersökningen.

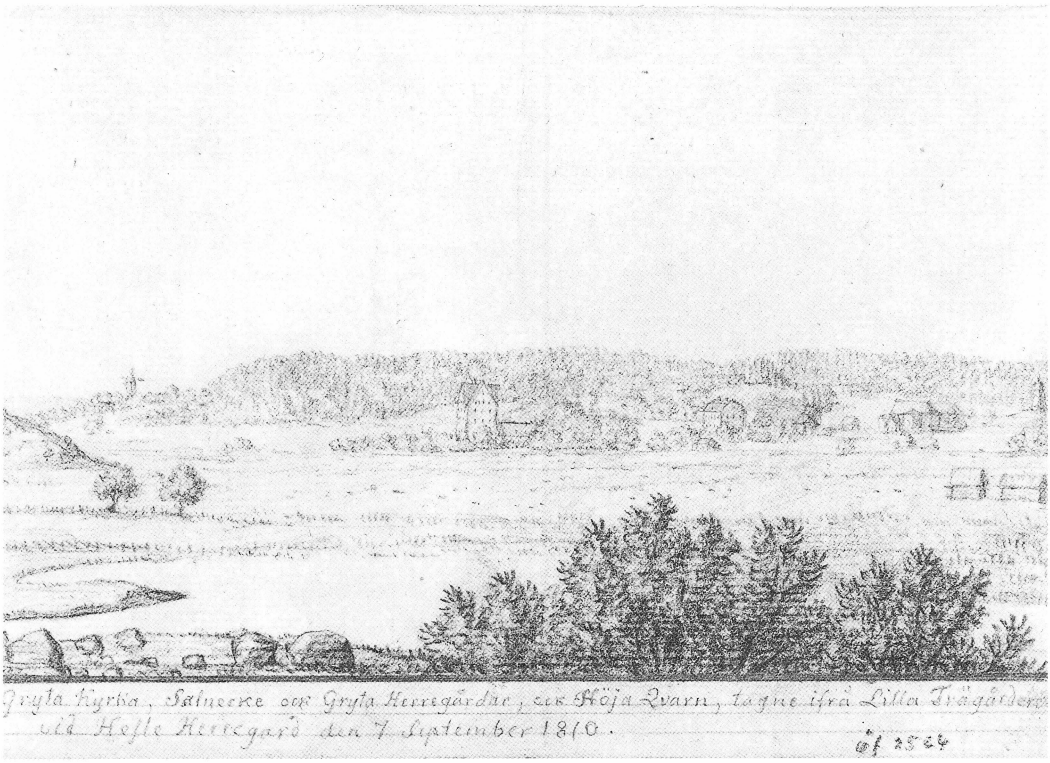

Fig. 6. Gryta majorsboställe sett från sydöst år 1810.
Teckning av Gustaf af Sillén. Källa: UUB, Handskrifts- och musikavdelningen X292k.

men fick värme genom kökets skorstensstock vid innerväggen. På andra sidan förstugan låg en *kammare* (16) som hade rund kakelugn med nisch och fönster mot gården. Ovan bostadsvåningen fanns en rymlig vind till vilken det var uppgång via en trätrappa i övre förstugan. Tyvärr nämns ingenting om färgsättningen i huset, men av de bevarade dörrarna och panelerna framgår att färgsättningen genomgående varit pärlgrå. Väggarna i paradrummen har med största sannolikhet varit klädda med papperstapeter vilket omtalas i protokoll från 1800-talet.[35]

Av syneprotokollen framgår inte varför de Hårlemanska ritningarna blev reviderade i samband med byggnadens

uppförande. Kanske avsåg major Liljehorn och/eller synenämnden att ge det så utpräglat rokokobetonade ritningsförslaget en litet mer modern touch och samtidigt göra planlösningen mer funktionell. Den modifierade sexdelade planlösningen med salen förskjuten i sidled var till exempel vanlig på herrgårdar under 1700-talets andra hälft.[36] Trots revideringen förblev Gryta till det yttre en typisk rokokobyggnad vilket vid denna tid började anses omodernt. Arkitekten Gustaf af Sillén, själv en av nyklassicismens förkämpar och upphovsman till 1810 års mönsterritningar, anmärkte också vid en genomresa år 1793 att " Gafveln på Gryta hufvudbyggning är ful igenom det brutna taket".[37]

1800-talets förändringar

Under en 20-års period hade majorsbostället Gryta förvandlats från vad som skulle kunna kallas en välbyggd bondgård till en ståndsmässigt bebyggd herrgård. Istället för en enkel träbyggning omgiven av allehanda ekonomibyggnader stod där nu en välordnad symmetrisk anläggning med präktigt stenhus flankerad av flyglar och med vacker trädgård bakom. Gården sköttes inte heller längre av bönder. I samband med gårdens omgestaltning avhystes bönderna, och de båda bondgårdarna revs ned.

Ironiskt nog kom denna magnifika gård inte att nyttjas av majorerna i någon större utsträckning. I närmare 70 år, från år 1778 till år 1846 var gården istället utarrenderad till lägre officerare, ståndspersoner och bönder. Här bodde korpralen Bunstedt, adjutanten Wickström, kronobefallningsman Askroth, kapten Trafvenfeldt, löjtnanten Wall, lantbrukarna Olof Lindström och Lars Persson och kaptenen Carl Gustaf Bergenstråhle. Den sistnämnde kom dock att avancera till major för livregementets dragoner och blev därmed rättmätig innehavare av bostället år 1846. Som sådan innehade han bostället till år 1861, men kom sedan att arrendera det igen. När han flyttade därifrån i mitten av 1870-talet hade han bott där i hela 44 år! Bergenstråhle hade starka band till bygden. Flera av hans släktingar bodde på herrgårdar i närheten, och hans familj ägde ett antal bondgårdar i närheten.[38]

Arbetet med att försköna och förbättra gården fortsatte under 1800-talet, i synnerhet under Bergenstråhles långa tid som arrendator och innehavare. Liksom de flesta andra godsägare och bönder vid den här tiden sökte han intensifiera odlingen på gården. En viss nyodling ägde rum och statare anställdes istället för drängar och torpare.[39] I samband med att det nya corps de logiet uppfördes revs eller flyttades husen i mangården, allt för att få "ordning och städad utsigt ifrån Caractersbyggningen.[40]" Denna föresats ledde även till att ladugården med alla sina byggnader flyttades 250 meter

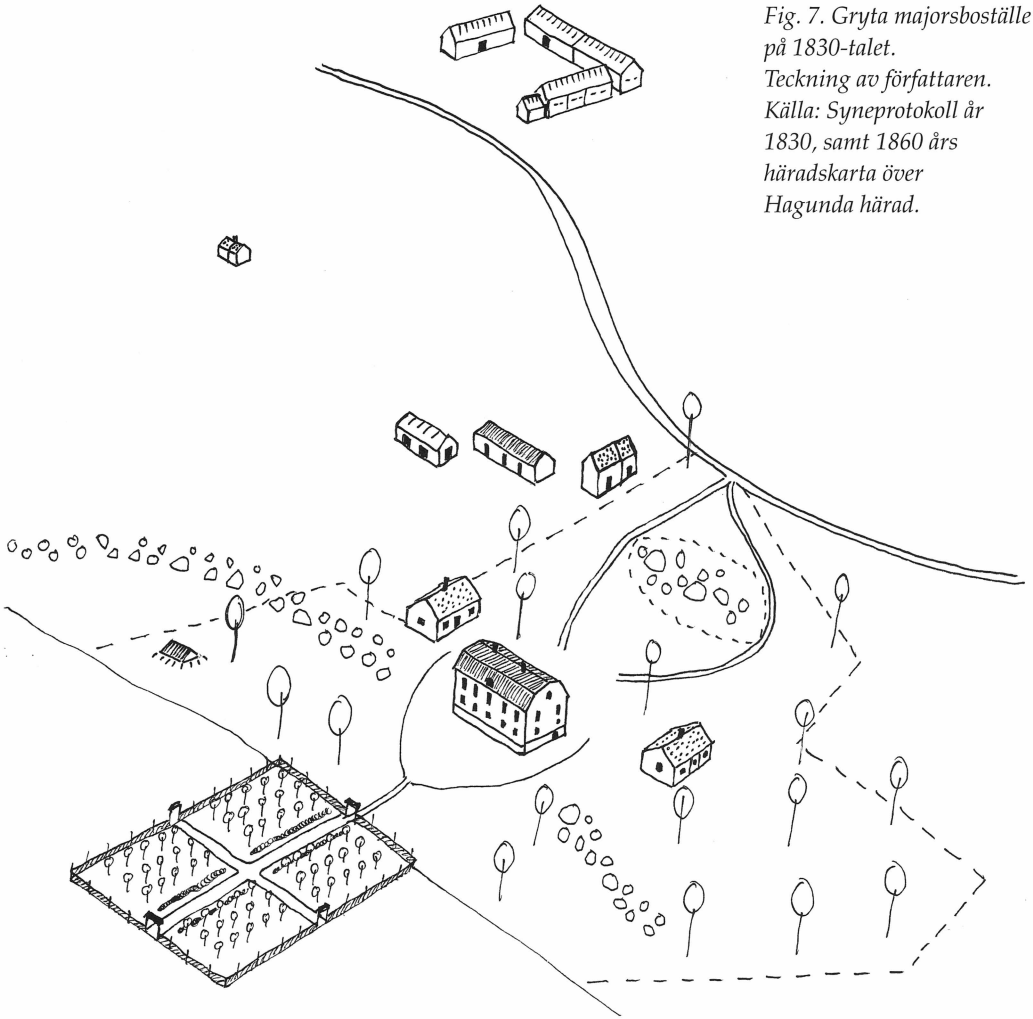

Fig. 7. Gryta majorsboställe på 1830-talet. Teckning av författaren. Källa: Syneprotokoll år 1830, samt 1860 års häradskarta över Hagunda härad.

bort, till platsen där de båda bondgårdarna legat. Ladugården och uthusen i övrigt kom att förändras mycket litet under seklet, undantaget svinhus, stallar och badstugor som slets hårt och ständigt förnyades.[41] Det är dock troligt att 1800-talets syneprotokoll inte redovisar samtliga ekonomibyggnader. I ett av proto-

kollen omnämns att det på gården också fanns ett tröskverkshus vilket ägdes av innehavaren privat och därför inte ansågs tillhöra boställets "laga hus".

I mangården var förändringarna få. De båda flyglarna panelades och erhöll tegeltak på 1830-talet, och den västra flygeln gjordes på 1840–50-talen om till arbetarbostäder i samband med att gårdens drift intensifierades. Med största sannolikhet var det även nu den lilla parken i engelsk stil tillkom.[42] När det gäller själva manbyggnaden redogör syneprotokollen mest för ständiga underhållsarbeten. Spåntaket skulle repareras och strykas med tjära, och plåtlister och –rännor målas.[43] Även fasaderna krävde ständigt underhåll. I flera protokoll omtalas att rappningen måste lagas, men detta skedde först i början på 1840-talet då fasaderna samtidigt avfärgades i vitt.[44] I samband med fasadrenoveringen målades även samtliga fönster vita medan plåtlisterna ströks svarta med stenkolsolja. Husets rokokodräkt hade därmed ersatts av en stramare och kyligare klassicism, helt i linje med de då rådande stilidealen. Något senare ersattes även spåntaket med tegeltak.[45] I början på 1860-talet kom också fönstren att bytas ut. De ursprungliga fönsterbågarna var angripna av röta och kunde "icke vidare` `repareras". Övre våningens fönster, som fram till nu haft två bågar i varje fönsterluft, ersattes nu av en annan typ med fyra bågar i varje luft, de ännu bevarade.

Ett stort bekymmer för synenämnden utgjorde stentrappan utanför huvudentrén. Denna hade vid husets fullbordande endast fem steg upp till porten och redan år 1794 skriver synenämnden att trappan måste tillökas med fyra trappsteg så att det blir nio steg på tre sidor. År 1830 anges att arbetet nu är utfört, men bara ett decennium senare sägs att trappan måste byggas om igen, och att 18 alnar nyhuggen granit skall användas. Detta skedde först år 1850, närmare 60 år efter att huset fullbordats! Trappan hade då åtta trappsteg på kortsidorna och nio på framsidan så att "gråsten upptog nedersta steget på långsidan, hela det andra samt långsidan af tredje". Detta utseende har trappan fortfarande.

Interiören undergick inte heller några större förändringar. Underhållet hade mest karaktären av lättare reparationsarbeten som byte av fönsterrutor, lagning av trösklar och golv, omsättning av kakelugnar, och målning av fönsternischer. Av de mer omfattande ingreppen var att köket i källaren på 1830-talet avdelades i två rum, och att en kakelugn insattes i det nybildade rummet. Köksspisen befanns också år 1860 vara försedd med tackjärnshäll, vilket synenämnden propagerat för i 20 år. Kakelugnen i skafferiet flyttades på 1830-talet upp till garderoben – där den fortfarande står – och i dess ställe murades en enkel tegelugn upp. På 1850-talet byttes även flera kakelugnar ut, bl.a. i kamrarna nr 7 och 9,

och ersattes med brunglaserade ugnar. Samtidigt sattes dörren mellan övre förstugan och rum 16 igen, och en nytt dörrhål upptogs in till kammaren 12. Det är troligt att protokollen inte är helt tillförlitliga när det gäller inredningens förändringar. Så kan till exempel kakelugnen i salen på stilistiska grunder dateras till empire-tid men är ändå inte omnämnd i protokollen

Efter att Bergenstråhle avflyttat från Gryta arrenderades gården ut till lantbrukare. Gården hade i och med 1878 års reform övergått till Domänverket, i vars ägo den stannade till år 1973 då den försåldes till granngården Salnecke fideikomiss. Under denna 100- års period förändrades gårdens byggnation radikalt. Nya ekonomihus – ladugård, loge och magasin/lider uppfördes omkring 1910 i anslutning till parken och i dess närhet restes en arbetarbostad med flera lägenheter.[46] På 1930-talet brann den västra flygeln ned till grunden.

Manbyggnaden hade redan på 1870-talet delats upp i lägenheter, bl.a. inreddes skafferiet till kök och på vinden avplankades ett rum vid den östra gaveln.[47] Ingreppen var dock inte särskilt omfattande och förändrade inte interiören nämnvärt. År 1973 avstyckades och försåldes Gryta och de närmast liggande husen till chefen för Armémuseum, Olle Cederlöf, som påbörjade en pietetsfull restaurering. Idag ägs byggnaden av hans son som fortsatt restaureringen.

Nya frågor

Jag har nu kort redogjort för hur majorsbostället Gryta utvecklades och förändrades under 1700- och 1800-talen. En hel del nytt har framkommit angående bebyggelsen, boställets innehavare och brukningsformer och detta väcker en rad nya frågor om indelningsverkets historia och utveckling. Det är naturligtvis inte möjligt att dra några större slutsatser om boställenas utveckling i allmänhet, men exemplet Gryta kan ändå fungera som en illustration till hur begränsad kunskap det ännu finns i detta ämne.

Ett område som skulle kunna vara intressant för vidare studier är t.ex. i vilken mån officerarna verkligen bebodde och brukade sin boställen. Ett i tidigare forskning ofta förekommande påstående är t.ex. att officersboställena under 1700- och 1800-talen fungerade som kulturella centra på landsbygden. De välutbildade officerarna skulle ha bebott sina gårdar stadigvarande och därifrån förmedlat nya idéer inom t.ex. kultur, ekonomi och jordbruk till den omgivande landsbygdsbefolkningen.[48] Denna bild menar jag måste ifrågasättas. Min studie av Gryta majorsboställe visar att av de närmare 40 majorer och överstelöjtnanter som innehaft bostället har endast ett fåtal varit bosatta där längre perioder. Att förhållandena på Gryta inte var unika framgår av undersökningar av Landsberga oversteboställe i Biskopskulla och kaptens-

Boställe	Boende/ brukare	-1700	-10	-20	-30	-40	-50	-60	-70	-80	-90	-1800	-10	-20	-30	-40	-50	-60	-70	-80	-90	-1900
Landsberga	Innehavaren				I	I	I	I					I									
	Ståndsperson		S						S	S	S	S		S	S	S	S	S	S	S	S	
	Bonde																					B
Gryta	Innehavaren	I			I	I	I										I	I				
	Ståndsperson			S							S	S	S	S		S	S		S	S		
	Bonde	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B			B	B	B					B	B
Skuttunge	Innehavaren				I	I					I		I									
	Ståndsperson										S	S										
	Bonde						B	B			B			B	B	B	B	B	B	B	B	B

Fig. 8: Bosatta och brukare på Landsberga översteboställe, Gryta majorsboställe och Skuttunge kaptensboställe i Uppland åren 1700–1900.
Källa: För Landsberga: Ulväng, G 2001a. För Skuttunge 1700–1810: Steen, B 1957, för 1810–1900: husförhörslängden, Skuttunge församling.

bostället i Skuttunge.[49] En jämförelse mellan de tre gårdarna (se fig. 8) visar att det egentligen endast fanns en period då boställena verkligen fungerade som det var avsett, och det var mellan åren 1720 och 1760. Därefter bebodde och brukade officerarna sina boställen sporadiskt. Gårdarna var istället utarrenderade till andra. På det större bostället Landsberga dominerade ståndspersonerna som arrendatorer, medan de mindre gårdarna Gryta och Skuttunge hade ett större inslag av bondearrendatorer.

I vilken mån dessa förhållanden kan sägas gälla generellt är för tidigt att uttala sig om. Jämförelsen ovan är endast baserad på tre boställen i Mälardalen, och det är troligt att finns stora lokala och regionala skillnader, liksom skillnader mellan olika typer av officersboställen. Peter Danielsson har t.ex. i sin studie av Götruda sergantsboställe utanför Kalmar kunnat visa att innehavarna både bebodde och brukade sin gård mer stadigvarande.[50]

Om boställsinnehavarna inte utnyttjade sina boställen till boende, måste man också ifrågasätta i vilken mån officerarna var föregångare inom jordbruket. Som historikern Peter Danielsson visat är syneprotokollen en mycket bra källa för att kartlägga jordbrukets utveckling.[51] Här finns uppgifter om både åker, äng, skog, diken och gärdesgårdar liksom om de

allmänna brukningsförhållanden. Med kompletterande material som kartor, bouppteckningsmaterial och officiell jordbruksstatistik skulle man kunna få en tämligen god bild av jordbruksutvecklingen på boställena, och huruvida den skiljde dig sig åt från övriga gårdar på landsbygden. Gryta majorsboställe framstår som en gård med mycket konventionell jordbruksdrift, inte olik driften på vanliga herrgårdar vid samma tid.[52] Under 1700-talet brukades den med hjälp av två bönder på hälftenbruk samt drängar och några torpare, medan 1800-talets jordbruksdrift baserades på statare och drängar. På Landsberga översteboställ var förhållandena likartade.[53] Det vore också av stort intresse att studera boställenas avkastning. Utgjorde det en betydande del av lönen såsom det var tänkt, eller var den försumbar? Som jag visat var hade jordbruket på Gryta under 1700-talet en mycket extensiv karaktär vilket knappast kan ha inbringat några större överskott till innehavarna.

Ett annat område som är värt att uppmärksamma är boställenas bebyggelseutveckling. I vilken mån följdes t.ex. boställsförordningarna? På Gryta dröjde det t.ex. drygt 50 år innan en ny manbyggnad kom till stånd, och på Landsberga ersattes den år 1738 utdömda huvudbyggnaden med en ny först 60 år senare. Tidigare forskning har bl.a åberopat rikets usla finanser som den främsta anledningen, men för min egen del tror jag det var frånvaron av en ledande kraft på boställena som var orsaken. En officer som betraktade boställets avkastning som det väsentliga och inte hade avsikten att bo där, lade knappast ned energi på iståndsättandet av ett corps de logi, vilket, när det stod färdigt, dessutom ledde till en ökad underhållsbörda. Man kan även fråga sig vilka faktorer som påverkade utformningen av boställenas ekonomibyggnader. Uppfördes de enligt den lokala byggnadstraditionen eller hade innehavarna möjlighet att uppföra hus efter sina egna idéer? På Gryta och Landsberga verkar det som ekonomibyggnaderna i allmänhet var uppförda på samma sätt som på herrgårdar och bondgårdar i området. Husen var genomgående uppförda i liggande timmer – någon gång också i skiftesverk – under halm- eller brädtak, och deras utformning och disposition skiljde sig inte på något sätt från granngårdarna. Liksom på gårdarna i allmänhet blev ekonomibyggnaderna på Gryta och Landsberga allt större under loppet av 1700- och 1800-talen. Det skedde ett kontinuerligt byte av ekonomibyggnader – i synnerhet av fähus, stallar, får- och svinhus, samt badstugor, som vanligen inte blev äldre än 30–40 år – och i takt med att gårdarnas produktion ökade gjordes husen längre, bredare och högre.[54]

Detta var bara några av många frågor man kan ställa om de militära boställenas historia. Källmaterialet i form av syne-

protokoll har en stor spännvidd, både ur ett ekonomiskt/socialt- och ett geografiskt perspektiv. De spänner från soldattorp via sergantsboställen upp till översteboställen och de finns från alla landskap. Kompletteras uppgifterna i syneprotokollen med material från t.ex. husförhörslängder, jordeböcker, bouppteckningar m.fl. källor skulle man kunna få en fördjupad kunskap om boställena och deras roll i det agrara Sverige under 1700- och 1800-talen. En större och mer samlad forskningsinsats är därför önskvärd.

Författaren är fil. lic. och doktorand vid Ekonomisk-historiska institutionen vid Uppsala universitet. Han är också sedan 15 år tillbaka verksam som lokalhistoriker med sydvästra Uppland som främsta undersökningsområde.

Källor

Uppsala

Landsarkivet

Gryta församlings arkiv: Husförhörslängder

Skuttunge församlings arkiv: Husförhörslängder.

Häradsrättens i Hagunda arkiv: Bouppteckningar, Husesyner

Länsstyrelsens arkiv, Landskontoret: Jordebok, Mantalslängd, Husesyner

Lantmäteriverkets arkiv

Kartor över Gryta gård: 1690-tal och 1892.

1860 års karta över Lagunda härad

Universitetsbiblioteket

Handskrifts- och musikavdelningen X292: Gustaf af Silléns dagbok.

Upplandsmuseets arkiv

Inventeringar av kronogårdar

Handlingar rörande Gryta gård, Gryta socken.

Handlingar rörande Majorsbostället Gryta, Gryta socken.

Fotografier: Gryta

Stockholm

Krigsarkivet

Husesynskontoret: Husesynsinstrument

Tält och Byggnader: 1752 års mönsterritningar

Nordiska museets arkiv

Herrgårdsundersökningen: Uppmätningsritningar av Gryta majorsboställe 1928 samt fotografier.

Litteratur

Cederlöf, O 1976: Indelningsverkets militära torp och boställen. I: Meddelanden 36 från Armémuseum.

Cederlöf, O 1991: Gryta Majorsboställe, en kulturhistorisk studie. I: Uppland 1991.

Danielsson, P 1997: En majdag år 1837 på Götruda sergantboställe. En pilotstudie i militära husesynsprotokoll. I: Släktforskarnas årsbok 1997.

Franzén, A 1989: Gryta Majorsboställe, Gryta socken, Uppland. Kulturhistorisk utredning inför byggnadsminnesförklaringen. Upplandsmuseet.

Hofrén, M 1935: Indelningsverkets boställen. Svenska Kulturbilder V.

Hofrén, M 1937: Herrgårdar och boställen. En översikt över byggnadskultur och heminredning å Kalmar läns herrgårdar 1650–1850.

Steen, B 1957: Det gamla kaptensbostället i Skuttunge by. Vad syneprotokoll och mantalslängder berätta. I: Uppland 1957.

Sveriges bebyggelse, Uppland del IV. 1951.

Ulväng, G 1998a: Landsberga gård – ett Översteboställe ritat av Tessin. I: Meddelande 57 från Armémuseum.

Ulväng, G 1998b: Torpet Stenhuset och dess släktingar. Några exempel på torpbyggnader av sten i 1700-talets Mellansverige. I: Uppland 1998.

Ulväng, G 1999: Syneprotokoll, mantalslängd och brandförsäkringar. Äldre skriftliga källor om den uppländska bondebebyggelsen – exemplet Kvekgården. I: Uppland 1999

Ulväng, G 2001a: Landsberga gård. Rapport till RAÄ om Landsbergas ägare, brukare, jordbruk och bebyggelse 1690–1880. Stencil.

Ulväng, G 2001b: Böndernas hus. Den agrara bebyggelsen i sydvästra Uppland under 1700- och 1800-talen. Licentiatavhandling i ekonomisk historia, Uppsala universitet.

Ulväng, G manus: Herrgårdarna i Lagunda. En ekonomisk- och arkitekturhistorisk studie av 22 herrgårdar i sydvästra Uppland.

Noter

1 Länsstyrelsen i Uppsala län. Beslut om byggnadsminnesförklaring av Gryta majorsboställe på fastigheten Gryta 5:3, Gryta socken, Enköpings kommun av den 22/3 1991. I beslutet ingår även en flygelbyggnad av trä, ett brygghus samt den omgivande parken

2 Hofrén 1935

3 När det gäller den nuvarande manbyggnaden anger Cederlöf 1991 och Franzén 1989 att den är uppförd åren 1778 eller 1786, i byggnadsminnesförklaringen anges 1786. Planlösningen anses av Cederlöf 1991 vara ursprunglig men av Franzén 1989 att den är omgjord under 1800-talet. Om den äldre byggnationen är inte mycket känt; Cederlöf 1991 skriver att den nuvarande manbyggnaden haft tre föregångare uppförda åren 1680, 1730 och 1750 men att deras utseende är okänt.

4 Danielsson, P 1997 s 191ff

5 Cederlöf, O 1977, Ulväng, G 1998a

6 Cederlöf, O 1977 s 79.

7 Danielsson, P 1998 s 225

8 Byn har troligen legat på samma plats som den nuvarande bebyggelsen. Den plats som utpekas som äldre bytomt i bl.a. fornlämningsregistret härrör troligen från 1600-talet då bostället delades upp i tre brukningsenheter.

9 Det var inte ovanligt att indragna gårdar redan hade en ståndsmässig bebyggelse vilken med fördel kunde användas som bostad. Så skedde t.ex. på Landsberga översteboställe (Ulväng, G 2001a) och det är också känt från andra delar av landet

(Hofrén 1935) Om Grytas äldre historia: se Cederlöf 1991.

10 Syneprotokoll 1689 och 1701, karta från 1690-talet.

11 Protokoll 1724.

12 Majoren Styltenhielm flyttade foderlada år 1698, major Per Sparre lät uppföra nytt fårhus år 1712

13 Det är t.ex. känt att majorer tidvis vistats på det närbelägna Husby gård.

14 Mantalslängden 1720, 1730, 1740, 1750, 1760. Enda undantaget rör perioden 1726–1742 då major Albrecht Schönström tidvis bebodde gården och hade en större tjänarstab om 2–3 drängar och 2–6 pigor.

15 Protokoll 1724

16 Protokoll 1724–1779, mantalslängden 1720–1780, husförhörslängd 1747–1786.

17 Ulväng, G manus. Hälftenbruk var en ganska vanlig driftsform på mindre herrgårdar kring sekelskiftet 1700. Det var ett effektivt sätt för godsägare att sköta gården, utan att själv behöva närvara..

18 Se Cederlöf 1976 s 62

19 Cederlöf 1991 s 93ff. menar att byggnaden uppförts men brunnit ned kort därefter. Samma påstående finns i Franzén 1989 s 6. Något protokoll som kan bekräfta detta har inte återfunnits. Skulle en byggnad verkligen rests i början på 1750-talet, och kort därefter brunnit ned skulle det sannolikt omtalas i senare protokoll.

20 Protokoll av år 1771. "Hela denna Byggning är, sedan sista synen, af herr Öfverstelieutnanten och Riddaren af godt timmer med någon tillhjelp af ther tillförne utdömde Byggningen upsatt, och finnas nyligen vara anstruken med Rödfärg". Byggnaden anges i Franzén 1989 härstamma från 1730. Den felaktiga dateringen är gjord utifrån snickerierna som ju delvis härstammar från det äldre huset.

21 Protokoll 1779

22 Protokoll av år 1790, 1793 och 1794. I 1790 års protokoll anges att bottenvåningens fönster skulle förses med fönsterluckor. Några sådana kom dock aldrig till utförande.

23 Först i protokollet av år 1794 godkände Krigskollegiet den nya byggnaden.

24 Cederlöf 1991 s 96f

25 Se t. ex. Ulväng 1998b

26 Cederlöf 1977 s 72

27 Cederlöf 1977 s 70. Redan före 1783 kunde man dock få dispens för att uppföra byggnader i sten enl. Cederlöf 1991 s 98.

28 Cederlöf 1991 s 98f anger att ritningarna reviderades år 1771. Varifrån han hämtat den uppgiften är oklart.

29 På ritningen mäter byggnaden 19,8 x 9,6. Huset på Gryta blev 18,6 x 10,2.

30 Protokoll av år 1794

31 Det understa putslagret på grunden har en rosa färg.

32 Cederlöf 1991 s 100

33 Franzén, A 1989, s 6f

34 Av protokollen framgår inte att det rör sig om bröstpaneler – de kallas fotpaneler – men panelerna i paradrummen är av stilen och utförandet att döma med största sannolikhet ursprungliga.

35 Protokollet av år 1845.

36 Typen förekommer bl.a. på granngårdarna Stora Bärby säteri uppförd ca 1780 och Staby säteri uppförd 1772
37 Gustaf af Silléns dagbok, s 571. År 1793, efter hemkomsten från Italien.
38 Ulväng, G manus. Hans mor var född von Post, vars släkt ägde eller var ingifta i Bjelkesta och Stora Bärby säterier i Giresta, Fiskmansbo säteri i Nysätra, och Hormesta säteri i Biskopskulla m.fl. i närheten. Hans mor ägde en del av Stora Bärbys godsmassa.
39 Åkerarealens storlek anges sällan i protokollen. Det är dock sannolikt att det pågick en ständig nyodling liksom på alla andra bondgårdar, boställen och herrgårdar i området (Ulväng, G 2001b). Av mantalslängden åren 1820 till 1880 framgår att statare ersatte drängar och torpare.
40 Protokoll 1790
41 Nytt stall 1803 och 1864, nytt vagnslider 1845, nytt fähus 1821, ny badstuga 1821 och 1830, nytt svinhus 1821, 1830 och 1864. Redskapslider tillkom 1845.
42 Parken omtalas inte i protokollen men finns med på 1860-års häradskarta.
43 Protokoll 1803, 1809, 1821, 1841. I flera fall anges exakta färgrecept till takfärger.
44 Protokoll 1845
45 Protokoll 1850
46 Sveriges Bebyggelse 1951.
47 Protokoll 1876 och 1881.
48 Se t.ex. Hofrén 1935, Cederlöf 1976 och Cederlöf 1991
49 Steen 1957, Ulväng, G 2001a, Ulväng, G manus,
50 Danielsson, P 1997
51 Danielsson, P 1997
52 Ulväng, G manus
53 Ulväng, G 2001a
54 Se t.ex. Ulväng, G 1999, Ulväng, G 2001a, Ulväng, G 2001b, Ulväng, G manus.